

Натисніть тут, щоб

КУПИТИ КНИГУ НА САЙТІ

або

замовляйте по телефону:

(0352) 28-74-89, 51-11-41

(067) 350-18-70

(066) 727-17-62

Степан Васильченко

В БУР'ЯНАХ

Ілюстрації *Олеси Томків*

У виданні вміщено твори класика української літератури
на селянську, шкільну тематику;
проникливі, реалістичні оповідки про дітей,
новели-мініатюри із циклу «Крилаті слова»
та перша частина незакінченої повісті «Широкий шлях»
про дитинство та раннє змушнення Тараса Шевченка.
Для широкого кола читачів.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com   www.bohdan-books.com
Збут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817
Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,
mail@bohdan-books.com
тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

* ОПОВІДАННЯ *

РОМАН

Романові вже минуло сім років, хоч і дрібний він на зріст. На голові у його кучерявиться коротке русяве волосся; руки — малі, цупкі, очі сірі, жваві.

Поважної ходи Роман не знає: поклич його — він підбіжить з підскоком, пошли куди — подасться так, що тільки пісок закурить. Коли сідає відпочити, то вже певне, як не на паркані, то на гілляці, на одному місці стояти довго може тільки догори ногами.

Роман — хлопець сміливий, бідовий. Хоч не обходиться без того, щоб коли не попало йому од батька або

матері та все ж у світі жити йому весело. Та як же й не весело, коли є поблизу панський сад — темний, великий, як гай! А там скільки тих доріжок усяких, стежок, латочок! Скільки дерева, квіток, кущів! А пташок, гнізд! Хіба ж це не рай! Коли ж виспіє садовина, то Роман і не вилазить звідтіля од ранку до ночі. Хоч кожного дня тоді виходить ловити Романа з довгою лозиною стара панна-злючка, проте йому нема чого її боятися, він знає, що між густим гіллям на верху дерева не доставе його ні сама панна, ані її лозина.

Хай собі вона під деревом лютує та штурхає лозиною між віти, Роман собі поволі гризе грушу й качаном влучає панну. Коли ж надокучить йому така робота, він несподівано з вереском скакає з найвищої гілляки на перелякану панну, прямо їй на плечі, разів скільки перекрутиться, далі схопиться і так полетить, що тільки трава зашумить під ногами.

Приїлася садовина, заманулося сахару чи булки — то є на світі ще крамарка Мелашка. Добре зорить за ним стара Мелашка, і перш ніж піти куди з дому, вона загляне і на піч, і під ліжку, і в шафу, і як тільки добре звіриться, що там не притаївся Роман, тоді замикає хату. А Роман все ж таки улучить час, як вона заворониться коли, і зараз вскочить у хату; а там можна потягти за маятник від годинника, одкрутити кранта в самоварі, булки шматок однаювати. Застукає Мелашка, то хіба трудно Романові втекти од неї?

Ну, а як уже трапиться таке, коли вона ввіймає його, то тільки й того, що уші намне, — шапки не здійме: коли йде на таке діло, Роман ховає шапку.

Часом буває не можна полізти в хату, тоді Роман придумує що-небудь, щоб таки добути, чого йому треба; можна, приміром, саму Мелашку заперти в хаті,

забивши надвірні двері черепком або камінцем (мотузком зав'язати теж добре). Потім у вікно вимагати викупу: бубликів або сахару — чого там забажається.

Скрутно тільки доводиться зимою Романові. Більше всього йому шкодить, що чобіт немає у його. Правда, часом можна буває потягти з комина дідові рукавиці, взути їх на ноги й піти поковзатися на льоду, коли ж після того доводилося Романові мати діло з дідовою попругою, а що таке дідова попруга — всякий, мабуть, знає.

Зате, як прийде весна — Роман візьме своє.

Роман зіп'явся на одчинене вікно й заглядає в клас, де вчителька вчить дітей. Він хоче знати, що там діється в класі. Бережеться тільки того, щоб не підійшла близько вчителька. Хоч вона й закликає Романа в клас, хоч і каже, що там лихого не буде йому, — та Роман не має себе за дурня: він добре знає, що надворі він вільний бурлака, а піде в клас, то вчителька може там ще нам'яти йому й вуха та набити спину. Хто її знає, що вона думає. І коли вчителька підходила до Романа ближче й манила рукою до себе — він зразу зіскакував з вікна, одбігав геть-геть і, усміхаючись, казав:

— Ха! Які ловкі!..

Перші рази, як тільки Роман вилізе, було, на вікно, школярі в класі підіймуть регіт, а потім звикли і вже мало й дивились на його. Звик і Роман до свого місця на вікні. Часом, бувало, воно зачинене, тоді Роман тихенько спіднизу нігтями відчиняв його й непомітно вибирався на своє місце.

Роман пильно дослухається, про що йде мова у класі, і вже сам знає скільки літер...

Буває, що школяр у класі помилиться й не так називає літеру; тоді Роман голосно взиває його дурнем і навчає, як треба казати.

Проте Роман ніколи не забуває, що він не школяр, а вільний козак, і тільки стерігся, щоб не підкралася часом учителька та не впіймала його. Коли б Роман був у школярах, тоді інша справа.

Роман уже школяр. Діждавшись осені, він сказав батькові, що піде до школи вчитись, сам пішов до вчительки й записався в школярі.

В школу увійшов уже він, як своя людина: з учителькою поводився по-домашньому, а в класі на лекціях сидів, як у своїй хаті.

Ось він пише тепер палички та кружечки; сидіти—йому на ослоні незручно, і він пише, стоячи на одній нозі. Цупкі пальці міцно держать перо, сам він щиро пильнує роботи. Носом сопе так, що чути на другому кінці класу. Сорочка йому висунулась і штаненята тільки що держаться. Пише Роман з великою охотою; іноді на хвилину одірветься од роботи, скоренько огляне очима клас, штовхне свого сусіда;, що розіклався з ліктями, підтягне штани, шморгне носом — і знову до роботи.

Одхилив голову набік, глянув на своє писання й запишався. Через плече зазирнув до свого сусіда й зареготався на весь клас.

— Тітко, чи як вас!.. — гукає він до вчительки. — Ось гляньте сюди. Гарасим якого кілля понаписував: чи не думає він лісу городити?

Школярі підняли регіт. Вчителька морщить ся.

Підійшла до нього й наказала сидіти тихо, не роздивлятись на всі боки та глядіти свого діла.

«Що я там такого сказав, — подумав Роман, — що немов сердиться оця... баришня?»

Надокучило йому писати палички та кружечки: він перекинув сторінку й став малювати коня. Кінь вийшов поганий: кривий, зате хвіст і грива такі, як і хотілося

Романові. Він надув щоки й став пихкати, пригадуючи собі, як кінь басує. Потім мерщій кинув перо. Схопився з свого місця й побіг із класу.

— Ты куда это? — припинила його вчителька. Роман сказав. Усі школярі зареготались.

Роман стоїть навколішки коло порога й сміється.

— Ну, а як же я буду тут писати? — питає він учительку.

— Ты теперь писать не будешь, — каже йому вчителька. Роман трохи постояв, вийняв з кишені ножика й став стругати якусь паличку.

Вчителька вгляділа й одібрала в його ножика і паличку. «Кумедія, та й годі», — думає Роман.

Здвигнув плечима й задумався. Нудьга взяла його. Він став заглядати через голови школярів у вікно.

— Петре! — крикнув він зразу. — Он уже поїхали ваші батько з торгу і телицю повели!

В класі стали знов сміятись. Учителька розсердилась, аж почервоніла.

— Если не будешь ты хорошо вести себя в классе, — промовила вона суворо, — то я тебя совсем выгоню из школы. Болван.

Романові робиться ніяково; він моргає очима й дивиться на школярів. Усі сидять тихо, навіть боязно...

«Е, тут щось не так», — думає Роман.

Роман, ідучи до школи, ковзався на льоду й увалився. В класі він скинув мокрі штанці й повісив на гарячій грубі сушитися. Сам остався в одній довгій сорочці.

У клас увійшла вчителька. Вона, може б, і не помітила, що Роман сидів у самій сорочці, та старші школярі зняли регіт.

— Чего это вы? — питає вона одного.

Регочуться й показують пальцем на Романа.

— Где ты девал свою одежду? — крикнула вона.

Роман показував рукою на грубку, де висіли мокрі штани, й почав казати:

— Я йшов через лід та ненароком увалився...

— Оденься сейчас же! — перебила вчителька. — Обожди, я розкажу твоєму батьке — он тебе випорет хорошенько, тогди не будеш уваливаться. Разве можно сидеть в классе раздетым? Это тебе не дома, это тебе школа. На печи у себя будеш сушиться, а не в классе. Ступай к сторожу обсушись.

Роман вийшов насеред класу, стяг з грубки вогкі штани і, плутаючись у довгій сорочці, аж закурів з класу.

Вчителька не збрехала: якось побачила вона Романового батька коло церкви і сказала йому, що Роман у класі дуже пустує. Розказала й про те, як Роман увалився. Романові дома в перший раз довелось покуштувати березової каші, і він помалу став розуміти, що школа — не своя хата, а вчителька — не тітка.

Невесело стало Романові в школі...

Роман складає слова за вчителькою. Вчителька сердита, червона, стукає паличкою по ослоні перед самим носом Романа й пискливо кричить:

— Ну, говори за мной — пе-ре-пе-ля-та.

— Пе-ре-пе-ля-та, — тягне за нею Роман по складах.

— Ну, скажи сразу, что вышло?

Роман чмихнув носом і тихим голосом промовив:

— Перепелинята.

— Не перепельнята! — викрикує над самим ухом учителька. — Ну, говори еще раз.

Роман сам чує, що він не так, як учителька, вимовляє те слово, та, на велике його диво, помічає, що язик йому немов отетерів і не слухається його.

— Пе-ре-пе... — націляється помалу Роман казати, потім заплющує очі й разом випалює — линята.

Вчителька важко дихає, хлопці регочуться.

Довго билася вона на цьому слові з Романом, поки вкрай вимучила себе й хлопця. Роман по складах проказував вірно — зразу ж усе слово казав так, як звук він давно його казати дома. Вчителька махнула рукою на Романа й відійшла. Роман сів змучений і засоромлений.

Між школярами скоро пішла новина: Роман не вчитає. Роман сам дивується, що він, будши таким бідовим хлопцем, не вчитає букваря. Школярі на перемінах не давали Романові спокою.

— Романо, — в'язли вони до його, — ану скажи: м'ясо... Романо, що означає: кафтан? Романо, що робить учитель у класі з дітьми?..

Роман засоромлюється й мовчить: слово «м'ясо» він вимовляє — «мясо», «кафтан прожог» — по його вийшло: собака десь дірку прогризла, а слова «учитель в класі беседує з дітьми» він пояснив так: учитель в класі збісився з дітьми.

І почалося щось чудне діятися з Романом: дома й на вулиці — Роман, як Роман, а в класі Романа всі за дурня мають. Догадується він, що є тут якась кривда, а яка саме — не зрозуміє, тільки на вчительку серце має.

Потім усе це обридло йому до краю. Він став лінуватися, пропускати лекції, і одного разу прямо сказав дома, що він більше не хоче ходити до школи. Його набили й вигнали. Роман все ж таки в школу не пішов. До обіду він протинявся десь по бур'янах, а як стали школярі йти з учнями по домівках, пішов і він додому. Скільки разів йому так удавалося одурити домашніх, потім діло розкрилося. Батько ізсинив Романові попругою все тіло. Не допомоглося — Роман уперто сказав: нехай його хоч уб'ють, а в школу він не піде.

— Знаєш що, старий! — звернулася якимось до Романового батька мати. — Чи йому їсти хліба з тої грамоти?.. Хай краще йде до хазяїна та привчається до діла.

Роман повеселішав.

Одного ранку, після довгої одлучки, Роман прийшов до класу. Коли увійшла учителька, Роман не сидів на лавці, а нероздзягнений стояв коло порогу, з книжкою під пахвою. Він мав уже себе зовсім одрізаним од школи й дивився на ослони, на казенні стіни як на щось далеке йому, чуже. Прочитали молитву; тоді Роман підійшов до вчительки й оддав їй шкільну книжку.

— Я не буду ходити до школи! — сказав він.

Вчителька почала розпитувати, що він буде робити вдома.

— До хазяїна піду, — промовив Роман і пішов до дверей.

Вчителька ще хотіла щось сказати. Роман її не слухав і був уже за дверима.

В коридорі він спинився й подумав. Потім вернувся, прочинив у клас двері, просунув туди голову, не здимаючи шапки, і тоненьким голосом, передразнюючи вчительку, пропищав:

— Какой ті балван!.. Ні скажіш — пі-рі-пі-лі-ня-та... Га, щоб вони були видохли тобі! — додав він баском, як чабан. Потім, під регіт усіх школярів, стукнув дверима і, скільки духу, подався од школи.

МУЖИЦЬКА АРИХМЕТИКА

— Чи немає у вас, Василю Йвановичу, якої газети або книжки? — питав хурцик Антін монопольщика, зав'язуючи в хустинку гроші за хуру.

Василь Іванович, панок середнього віку, червоненький, з круглим животом, потягнув цигарки й пустив хмару диму.

— А навіщо тобі книжка? — спитав він, насупивши ріденькі брови.

— Побавився б трохи святом, а то забув, коли й книжка була в хаті, — одмовляє Антін, — мабуть, і азбуки запам'ятав уже.

— То тобі велика шкода од того?.. Як сказати правду, то пусте оте діло — книжки читати! — став казати Василь Іванович. — Та зовсім воно й не личить тобі.

— Звісне діло, хіба треба, щоб нам були книжки в голові, — згоджується Антін, — часом за роботою нема коли вгору глянути, не то в книжку!..

— То чи не знайшлося б, кажу, чого-небудь для мене, — знов казав Антін, трохи переждавши, — почитав би трохи по обіді, щоб не скучати.

— Хіба от що, — подумавши, сказав монопольщик, — я внесу тобі псалтиря. Для свята більше підходящої книжки й не знайти.

— Псалтир є в мене, Василю Йвановичу, — мовив Антін. — Чи немає якої-небудь іншої?.. Може, є така, що пише про волю та про землю?

Василь Іванович скосив набік заскалене око й закусив губу.

— Таких книжок, як ти кажеш, у мене, братику, не водиться. За такі книжки — знаєш, куди тепер ховають? — Василь Іванович суворо глянув на Антона. — Стережись, Антоне, тих книжок, як огню — по-приятельському раджу тобі. А коли вже тобі припала така охота читати, то підожди — я тобі дам іншу книжку.

Василь Іванович пішов у другу кімнату, одчинив шафу й став ритися в купі якихось паперів та книжок. Витягнувши зісподу старенький, в обшарпаних палітурках, задачник Євтушевського¹ він обмахнув на йому порох і виніс Антонові.

— Оце тобі, Антоне, книжка, — казав Василь Іванович, оддаючи йому задачника. — Не пуста яка-небудь — пользовита книжка! Тут усяка тобі задача — немов загадка: поморочиш голову, поки ладу добереш.

— Спасибі, Василю Йвановичу, — сказав Антін. Потім узяв, не роздивляючись, під руку книжку, попрощався й пішов із хати.

---

¹ Йдеться про «Збірник арифметичних задач» російського методиста-математика Василя Андріановича Євтушевського (1836—1888), за яким протягом кількох десятиріч вивчали арифметику у школах Росії та України.

Василь Іванович стояв коло дверей і довго дивився йому вслід. Потім тихенько захихикав. Веселий і радий, осміхаючись у руденьку борідку, пішов він до другої кімнати обідати.

Одпочивши по обіді, монопольщик узяв палицю й пішов на проходку. Йде Василь Іванович селом, палицею підпирається. Коло дворів і хатів сидять гуртками чоловіки та жінки, гомонять собі. На моріжку пустують діти; співають десь дівчата. В селі немає більше «панів», крім Василя Івановича, і він почуває себе тут маленьким князьком. Люди низенько вклоняються йому, і він привітно киває їм головою. Йому так приємно бачити почитивність до своєї особи.

Ось іде селянин Литовка, — який здоровенний мугичура, а як покірно вклоняється, мов той дуб у час негоди.

Догадується Василь Іванович, чого так хилиться перед ним Литовка: підходить строк векселю, а грошей, мабуть, тонко...

«Нічого, підождемо, — думає він, — аби проценти в свій час виплачував».

Йде далі Василь Іванович, мугиче собі під ніс щось божественне, хазяйським оком по селу роздивляється — чи немає де непорядку.

Нагримав на дітей, щоб не пустували, зачепив молодицю, що вийшла до колодязя по воду.

Дійшов до Антонового двору. Бачить — у вишнику, коло хати, сидять люди, гомонять, сміються. Між ними — Антін з книжкою.

«Ага, книжечку мою читають! — подумав Василь Іванович. — Ну, нехай собі читають». Спинившись проти вишнику, він спитав:

— Ну що? Як книжечка — понаравилась?

— А нічого собі! — одмовляє Антін. — Веселенька книжка.

— Ну читайте, читайте собі! — промовляє Василь Іванович і йде далі.

«Веселенька книжечка!.. — сміється він сам собі. — Їм що не ляпуть язиком, аби ляпуть. Та ще й іржуть собі! І що там вони знайшли такого смішного?»

Потім його стало тягти послухать. Звернувши з дороги, непомітно підійшов він до тину й став крадькома прислухатися.

Слухає — Антін читає по складах:

— «Крестьянин обязался перевезти из города 50 ламп с тем условием, чтобы за каждую доставленную в целости лампу платили ему по 5 коп., а за каждую разбитую высчитывали с него по 1 р. 20 к. При перевозке 3 лампы разбились. Сколько заработал крестьянин за доставку ламп?»

Антін, дочитавши задачу до краю, підняв червоне від натуги лице й веселими очима оглянув слухачів.

— Питає: скільки то він заробив? — сміючись, своїми словами переказує Антін.

— Мабуть, багато заробив! — сказав бородатий дід у білих штанях; далі вийняв з рота люльку й зареготав.

— Не скажу вже, скільки він там заробив, тільки знаю, що як стане так заробляти, то скоро й останньої коняки збудеться, — додав руденький і жвавий Охрім. — Хай йому біс з такими заробітками!

— Це чи не буде так саме, — став розказувати дід у білих штанях, — як назаробляв Захарів парубок у якономії. Пробув тиждень коло молотилки в пана, приходиться суботу ввечері додому. «Ну, — каже батько, — давай же оце, сину, гроші завтра поїду в місто — там дещо купити треба». А він став та й каже: «Оце хоч бийте, хоч лайте, а грошей не приніс ні шага!» А батько: «Де ж ти,

сучий сину, дів? Загубив, чи, може, вкрали?» — «Не так було б мені, — каже, — шкода, коли б я загубив або вкрали, а то зовсім і в руках не держав!..» Потім і розказує, що там уломилось було щось коло віялки, а вина на нього склали. Прикажчик вилаяв його на всі боки і при рощоті не дав ні копійки та ще й наказав, щоб приходив одробляти той збиток іще на тиждень. А батько слухав-слухав, далі й каже: «Отак, сину, завжди заробляй, то скоро хазяїном станеш...». То чи не стільки, кажу, зробив і той на лампах, як цей за віялку, — закінчив дід.

Усі засміялись.

— Лампа — річ тендітна, — казали другі, — торохнеш возом — наробиш скла. І понесла його лиха година під таку хуру!

— Підеш і під таку хуру, — сказав похмурий чоловік, — коли в хаті, може, й шматка хліба немає.

Обміркувавши справу з лампами з усіх боків, люди примовкли, і Антін, узявши книжку, став читати далі.

«Он яке діло!» — подумав Василь Іванович і став прислухатися пильніше.

— «У помещика было, — читав далі Антін, — в одном куске 857 десятин земли, в другом на 130 десятин больше, чем в первом, а в третьем на 150 десятин больше, чем во втором. Сколько десятин земли было у помещика?»

Прочитавши задачу, Антін став пояснити її по-своєму:

— В одному куску, каже, було аж 857 десятин, а в другому ще більше на 130, а в третьому й того більше!.. А потім іще й питає, — тут Антін звів палець догори й прищурило око, — скільки ж то тієї землі було в пана?

— А мабуть, чи не більше було, ніж у всеї нашої громади! — каже, осміхаючись, один з гурту. — Коли б оце

на всіх нас хоч один отой кусочок, то було б і нам, і дітям нашим.

— Ото кусочки! — моргнувши оком, сказав Охрім. — Це не те, що в тебе або в мене: з такими кусочками можна хазяйнувати! А коли б йому в одну руку — опрут та в другу — півопруга, а в третю — й зовсім нічого, — отоді б нехай він похазяйнував! Поневолі пішов би лампи возити!

— А добре було б знати, скільки то прийшлося б на двір, коли б усю оту землю та поділити поміж нашими громадянами? — проказав похмурий чоловік.

Далі Василь Іванович уже не міг терпіти. Вийшовши з-за тину, він почав докоряти людей:

— І навіщо б ото я базікав отаке язиком?.. То ж книжка написана зовсім не для того; по їй треба вчитися арихметики, а ви казна-що витіваєте. Коли так читати, то краще зовсім не читати!

— Та ми, Василю Йвановичу, читаємо так собі, з нудьги, — виправдувались люди, — аби чим час загаяти.

— То не краще б було з нудьги взяти та й полічити, скільки вийде в кожній задачі, — наставляв Василь Іванович, — то ж на те вона і є — арихметика.

Передні чоловіки сиділи і вдавали, що ніби увічливо слухають Василя Йвановича. А позаду Охрім накивував бровою своїм сусідам і стиха гомонів:

— Це, виходить, така арихметика — панові звозять хліб з поля, а мужикові нема з чого возити, то мороч голову — скільки то всеї землі в пана!

Скільки душ пирснуло зо сміху, проте здержались, щоб не зареготати голосно.

— Бачте, — казав далі Василь Іванович, почувши сміх, — смієтеся, а й самі не знаєте з чого. А я знаю, що ні один з вас не доведе до ладу задачу!

— Де вже нам! — казали передні. — Ми люди малограмотні або й зовсім неграмотні: куди нам полічити отаку силу!

А Охрім казав далі своїм сусідам:

— Це, скажемо, так. У тебе, Микито, скільки землі? Два опруги? Ну і в мене щось коло того. От зійшлися ми та й балакаємо: а давай будемо лічити панову землю, коли своєї катма. Ти скажеш: стільки в пана землі! А я скажу: ні, стільки! Ти скажеш: брешеш, бо стільки, а я скажу: ні, ти брешеш! Потім ти мене — цап за чуба, а я тебе по уху — і пішла арихметика!.. А ось Грицько йде та і питається: за віщо то люди б'ються — чи не за батьківщину часом?

Усі реготалися, вже не здержуючись. Василь Іванович став сердитись.

— Варнякаєте ви таке, що воно зовсім не до діла. Я ж вам кажу, — намагався він пояснити, — що в задачниках тільки так пишеться про кого-небудь, аби було над чим рахувати.

— То оте ж саме й ми кажемо, — перебив його Охрім. — Коли вдома чорт має чого рахувати, то давай...

— Тьфу! — плюнув з серця Василь Іванович. — Давай сюди книжку! — крикнув він до Антона й трохи не силою вирвав її у його з рук.

— Вам книжки читать?.. Вам хвости волам крутити! Ото ваша книжка! — Василь Іванович повернувся й пішов од гурту.

Всі реготалися.

— Знаєте, Василь Іванович! — крикнув Охрім услід монопольщиків, — коли б довелось нам ділити ваші 90 десятинок, то, може б таки, поділили по своїй, по музицькій арихметиці.

— Може, чи й поділили б! — підхопив сумний чоловік.

Василь Іванович зразу спинився, мов його хто сіпнув за полу, повернувся, хотів щось казати. Потім плюнув і мерщій подався до своєї монополії.

— Бач, як закрутив носом! Видно, не дуже до смаку прийшлась йому мужицька арихметика! — казали, сміючись, люди.

— І звідкіль принесла його нечиста сила! — казали другі. — Тільки де два-три чоловіки зійдуться, то вже й його чортяка, хоч-не-хоч, внесе туди! Не дав начитатись уволю. А шкода: втішна була книжка!

